

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך לב, תשמ"א

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

העברית הקדומה והעברית שלנו ומה שביניהן

עם קריאת ספרו של א' רובינשטיין

"העברית שלנו והעברית הקדומה" *

אליעזר רובינשטיין הביא בספרו הקטן "העברית שלנו והעברית הקדומה" פרקי לשון אחדים, אשר את העיון בהם הפרתה תפיסתו העקיבה, ש"היחס בין משמעותם של דברים לבין הצורה הלשונית שבה הדברים ממומשים היא מרפז העיון הבלשוני", ובהם הראה, איך הופעה משמעות מסוימת בעברית הקדומה, ואיך היא מופעת כיום. למשל, הפועל **יבוא** בעברית המקרא יכול להתפרש גם "רשאי לבוא", והמשמעות עלתה מכוח ההקשר לבדו, ואילו בעברית שלנו ההבעה היא חד-משמעית בעזרת מלה נוספת: "הוא רשאי לבוא" (ונוסיף: גם על ידי הביטוי "שִׁיבוא"), וראה שם בעמ' 64-65.

הרעיונות שנאמרו במפורש והמחשבות הנשמעות מפלל דברי המחבר מבהירים צדדים שונים וצדדים שונים במקצת או לגמרי שבין העברית שלנו לבין העברית הקדומה. מקוצר היריעה נבחנו אך מבחר עניינים בשלושה-עשר הפרקים, אבל הם כל כך מגוונים, עד שהם מעט המחזיק לקח מרובה לכל המבקש ללמוד תופעות לשון בכלל (איך משמעויות

---

* אליעזר רובינשטיין, העברית שלנו והעברית הקדומה, ספרית "אוניברסיטה משודרת", [תל-אביב] תשמ"א.

מלים מתפלות וזזות, וכדומה), להבין איך הישן שנחלה לשוננו מרובדי לשון קודמים מתארגן, אם כהניתו, אם בשינויו, בתפקיד משולב עם החדש במקשת-לשון אחת, ואף לתת לעצמו את חשבון הלשון שלו על המצוי בה ועל הרצוי לו לעתיד. הספר הוא אוסף שיעורי המחבר באוניברסיטה המשודרת של גלי צה"ל, וכמובן, הוראה משודרת מצריכה הרצאת דברים מאוד נהירה, נינוחה ונטולת שפעי פרטים. אולי הייתה החוברת נשכרת, אילו בהתקנתה לאוניברסיטה שכתב הוספו בה עוד דוגמות, מראי מקומות (שעדיין הם נחוצים ביותר גם בעברית שלנו) ורשימה שתלמדנו, מי ומי הם הסופרים והעיתונאים שהעמידו לרובינשטיין את מדגם העברית המעוצבת בספרות ובעיתונות "שלנו". ואולי דוקא הבאת השיחות כמות שהורצו היא העושה את הספר שווה לכל קורא: לחובב המתנדע לראשונה לעובדות הלשון פתלמיד שכבר שנה, והוא מבקש לשוב ולשנות ענייני לשון מתוך השקפה כוללת, שיש בה לחדד את הערנות הלשונית ולעודד למצוא תופעות נוספות פיוצא במה שנבחן בספר.

בפרק ב' הראה המחבר, עד כמה נתרחה העברית שלנו ממערכת הזמנים שבלשון המקרא; בפרק ג' הספיר את "הזמן בסיפור המקראי", והוכיח, "שגם ממנו לא ירשה העברית שלנו הרבה" (עמ' 25). ובפרק ט' עסק בדרכי הפועל בלשון ובתצורה שנתייחדה להבעתן (פדאי לקרוא פרק זה דוקא אחרי פרק ג'). בלשון המקרא היו צורות מיוחדות להבעת גוני משאלה, כגון רצון, זירוז ורשות, והן צורות העתיד המקוצר בגוף שלישי ובשימוש המוגבל לבוא רק אחרי אל

גם בגוף נזכר ("אל תִּפֶּן"), וכן צורות העתיד המוארך בגוף ראשון. צורות אלו קיפחו את ייחוד תפקידן מחמת התרופפות דרך תצורתן (בעיקר ניוון התנועות שהביעו את דרכי הפועל) ומרוב שחיקתן בשימוש (ראה את הספר המחבר בעמ' 60–61). לצד "אשירה" במשמעות "הבה אשיר" והרבה פעלים כמתכונתה, הנה הצורה **נֶאֱתָאֲפֵלָה** (נחמיה א, ד) — המביעה פועל בעבר "התאבלתי", והעתיד המוארך ניתן בה אחרי ו'ו ההיפוך — משקפת את התרוקנות העתיד המוארך מפל הבעה מודאלית. לדברי המחבר "בלשון ימינו כמעט אין צורה מיוחדת זו נש מ ע ת " (עמ' 63) נצרף הרהור: בזאת, כמובן, לשוננו הולכת בדרך לשון חכמים, שויתרה על הצורות המודאליות. באמת הצורות המוארכות הולכות ופוחתות עד מאוד בספרות שאנו קוראים, שהרי בפרוזה בכללה הן מצויות אך מעט¹; בשירה אין הן נדרשות הרבה, בעיקר עקב היותן על המשקל ועל החריזה; ואפילו בספרות הילדים נידלדלו ביותר לעומת ריבוי היקרותן בספרות זו לפני כמה עשרות שנים. ואולם אם אין הצורות המוארכות נקראות כיום אלא מעט, עדיין הן "נש מ ע ו ת " ומושרות הרבה מאוד בפזמונים, למן דברי

---

1. בממצא של הסגנונות השונים פולם הפול עשוי לבוא. עתיד מוארך, למשל, מצוי בלשוננו של ישורון קשת, "קדמה וימה", וזש"ס, עמ' 12: אחישה, אעברה נא, והשימוש (הבא בעיקר בפרקי הספר הראשונים, אולי מטעם סגנוני) תמיד מודאלי. רק מלשון העיתונות נעלמו צורות אלו לגמרי.

הזמר "הבו בִּיָּה ונשיָה" ועד פזמוני אלתרמן ששפּעוּ אותן
ופזמוני חפר ("רוח במשעול יְהוֹמָה"), וכל המאזין ירבה
בדוגמות כאלה. הצורות המוארכות יאות לחרוזה, למשקל
ולפעימות המנגינה, ואם לפעמים הן מביעות גם כיום מודאליות
(נפליגה = 'הבה נפליג'), מפּוֹחַ ההקשר לִבְדּוֹ המודאליות עולה,
ולא מעצם הצורה, שאינה מוגבלת עוד לשימוש המודאלי.
בייחוד הצורות המוארכות בגוף שלישי (במקרא הן נדירות
וזרות לחלוטין), כגון "גם הוא דמעה יוֹרִידָה" (אורי אסף.
ההברה דָּה אינה לצורך החרוזה) או בגוף שני (שאין ממנו
במקרא אלא ציווי מוארך), כגון "מאין תְּבוֹאָה, שירי" (רימונה
דינור), מלמדות על יישור מערכת התצורה ועל התנתקות נוספת
מן הממצא שבמקרא. משום תועלתן הדלה לחרוזה אין הצורות
המקוצרות נדרשות אלא לפעמים רחוקות, אך עדיין הן באות
בשירה בכלל ובפזמון המושר בפרט (המלה "יַעַל" מפוזמת
לא-מעט). שימוש הצורות המוארכות והמקוצרות לצורך
מורפולוגי-סגנוני, ולא מורפולוגי-סמאנטי, הוא שָׂרֵיחַ בלשון
שירת ימי הביניים. אָקוּ (במשמעות "אני מקוה", סידור רב
סעדיה גאון, עמ' קפח), אָרָף (= "אתרפא", בן גבירול, "על
ערש דוי") הן מעט מהרבה צורות עתיד מקוצר לא-מודאלי, והן
באות גם בגוף ראשון, שפזכור אין ממנו עתיד מקוצר בלשון
המקרא. "והוא יִתְנַחֵם" — הפועל מכוון אל "מתנַחֵם"
שבבראשית כו, מב (ר' יהודה הלוי, "אל הצבי") — מדגים
שימוש העתיד המוארך בלא טעם מודאלי. גיוון הצורות הללו
סייע הרבה בידי המשורר להתמודד עם "מאזני השיר" —
משקל היתדות והחרוזה העשירה — (העתיד המוארך בגוף

נסתרים, למשל, העמיד יתדות מועילים: יְקוּמוּן וכו') ונחשב פשר לשימוש הלשון הנכונה, שכן היה מעוגן בסברת הדקדוק של מדקדקי יה"ב. מדקדקים אלו לא הכירו במוקדם ובמאוחר בלשון המקרא, ולפיכך די היה להם במעט הצורות שעל דרך נְקִימָה בשביל להתעלם מן השלב, שבו עדיין היו הצורות הללו טעונות מובן מודאלי המיוחד להן. אכן, הרהורים אלו שהוספנו הם מן העונג שבקריאת הספר: מה שהיה בשירת ספרד, הוא שהוזה היום בעיקר בפזמונאות הקלה.

הספר הזה מחנך שלא להחיל כדבר המובן מאליו את חוקי לשוננו ואת משמעויות המלים "שלנו" על לשון המקרא, ובזאת תיטב הבנתנו את הלשון שבמקרא, ואף כמה סטיות בה תִּמְצָאנה סטיות-לכאורה, שכן לא בה פשלעצמה הן, אלא בטעם לשוננו (עיין בעמ' 16). הקורא שאימץ לו הזהרה זו יתעורר לפקפק עוד בתופעות אחרות, אם למצאן בלשון המקרא; למשל: בעברית שלנו הצורן –וֹן פֹּרָה וטבעי להבעת הקטנה. האומנם שְׁהָרוֹן (תכשיט דמוי סֶהָר) ואִישׁוֹן (=אישון העין) מעיקרם הם סהר קטן ואיש קטן בלשון המקרא? ושמא אין אלו מלים במשקל פֶּעֱלוֹן, וגוֹן המשמעות המיוחדת (לאו דוֹקא הקטנה) טמון במלה עֲצֻמָּה, שיש לה אפוא כמה משמעויות, ולא במשקלה? החייאת הצורן –וֹן להבעת הקטנה נעשתה במחשבה תחילה בפעולת הרחבת הלשון של בן-יהודה ובני דורו. מכאן נבוא להרהר, מדוע ועד כמה דחקה מלה מעין סְפָרוֹן את "ספר קטן", ושמא הצורך בלשונות הקטנה הוא פרי "מחנק" שחשו דוברי

רוסית ויידיש, אשר הורגלו להתבטא במושגי הקטנה הטבועים בתצורה המיוחדת להם, וסוף ההרגל מבחוץ שהפך טבע מפנים. ואולי מעט דרכי ההקטנה שבלשון חכמים סייעו ופרצו גם הן.

העברית הקדומה הנסקרת בספר היא לשון המקרא, פפי שניתנה בנוסח המסור, ולא הלשון ש"מבעד למסורה", המופרת לחוקרים גם לפי שיקולי שחזור בלשניים וממצאים חוץ-מקראיים. זו העברית שגופשה בספרי הדקדוק, ואשר הוצעה בפללים שכללו המדקדקים לפי רוב התופעות, ולאחר שהפרישו מהן את החריגים בעיניהם, ואין היא "תצלום" של הממצא המקראי כולו. אולי פדאי להזכיר את הידוע היטב, שלא כל פרקי המקרא שוים בהשפעתם, והפרקים הנקראים יותר הם שהשפיעו את לשונם על לשוננו. לשון חכמים נידונה בספר פחות, ובעיקר שימשה להציג את מעמדה של לשון המקרא לצדה. לשון המקרא ולשון חכמים הן "שתי הלשונות שבקרבתנו" (פרק ד'), ולעניינן הזכיר רובינשטיין, פי היו שהטיפו להבדיל היטב בין שתיהן, והיו שעזרו להתיך אותן ללשון אחת ממש. לפי דעת המחבר, העובדה, שבלשוננו היום, במבנה המובהק ללשון חכמים "דוד ביקש ממש שיבוא" (המשמש לצד המבנה המקראי הרווח יותר "דוד ביקש ממש לבוא") באה רק מלת השעבוד מלשון חכמים ש, מעידה ומלמדת על התאפקות מפלאיים גמורים, התאפקות שעצרה מלהצניח את פי המקראית למבנה לא-מקראי זה. ואולם שאלת מיזוג שתי הלשונות לא תבוא

על ליבונה המלא בלא לתת את הדעת גם לדרך "החיים
 בצותא" שלהן בעברית של ימי-הביניים. לשון תקופת
 הביניים לא הוזכרה כלל בספר שלפנינו, אבל אנו (שאינן
 דוחק זמן השידור עלינו) ראוי שנבהיר, מה לה ולעברית
 הקדומה המשמשת בעברית שלנו. בפרוזה רבת התוכן וענפת
 הנושאים של ימי-הביניים נהגו הפותבים להכליא את לשון
 חכמים בלשון המקרא בלא כל חשש. המזיגות השונות נתהוו
 לפי דרך הפותב ולפי צורכי ספרו. הגישה העקרונית מוסברת
 דייה בדברי יהודה אבן תיבון בהקדמתו לתרגומו את ספר
 "חובות הלבבות" לר' בחיי אבן פקודה: "...ואל יחטיאני,
 מפני שעירבתי לשון המקרא ולשון רבותינו במקומות... פי
 אחזתי הלשון הקרוב וכפי שנודמן לי בשעת
 ההעתקה". "הלשון הקרוב" אינו אלא הלשון הנוח, הקולע,
 העולה בזיכרון המתרגם ראשונה, ובעיקר הקרוב לצורה,
 למלה או למבנה הערביים המתורגמים. שימוש המקור הנטוי,
 למשל, פשט הרבה, לפי שביטוי כמו "אחרי אַמְרִי" תרגם
 בנוחיות יעילה את המבנה המקביל *بَعْدَ قَوْلِي*, וכך רבתה
 ממילא שכיחות מבנה מקראי. במקרים אחרים נתרוחו דוקא
 שימושים מלשון חכמים, שנמצאו הולמים את שנמצא לפני
 המתרגם בנוסח הערבי (המלה אלא, למשל, תרגמה בקלות
 את *وَلَا*). הספרות העברית בימה"ב הייתה, ובמידת-מה
 עודנה, בעלת חשיבות תרבותית עמוקה ורחבת השפעה.
 ספריה שנלמדו ונקראו הרבה הם ספרי פילוסופיה ("מורה
 נבוכים" להרמב"ם, "אמונות ודעות" לרב סעדיה גאון ועוד),
 ספרי מוסר, הלכה ומנהגים, דקדוק וכרוניקות. דרכי הפעה

רבות נכנסו ממנה לכתבי העיון — מאמרים ומכתבים — של סופרי תקופת ההשכלה, והיו רגילות מאוד אף בכתיבתם של אחד העם ובני חוגו. די לנו בדברי אחד העם, שהספרות העיקרית אשר קרא להשכלתו הייתה ספרים שונים מימי הביניים, כדי להבין, שמן הספרות הזאת באה הלשון אל הספרות שכתב², וקרוב להניח, שדרפו בלשון הוטבעה גם על מאמרי סופרים אחרים, שאת סגנונם ערך בתוקף תפקידו כעורך "השילוח". אחד העם העריץ את מפעלם של בני תיבון, והוא המפעל שהיה לנגד עיניו בקראו "סלסלו את המחשבה והיא תרומם את הלשון" (בחימת מאמרו "הלשון וספרותה", כל כתבי, עמ' צז). אחד העם הבין, שלשון כתבי העיון קבה את כלי הבעתה למפעלם של התיבונים. מלים, שהיו "זרות" תכף לפרסום ההעתיקות של בני תיבון (פמות ואיכות, טבעי ומלאכותי), "שגורות עתה בפינו, ובלעדיהן אי אפשר כלל לבאר איזה רעיון מופשט כל שהוא" (שם, עמ' צג), והסגנון שנתקשו בו בתחילה היה לסגנון מופר, שנקרא "בלי לאות" (שם, עמ' צג, ועיין במאמר פולו, עמ' צג-צז). לצד "הלשון הקרוב" בכל מקרה לגופו ידעה העברית המשוערבת הרבה מזיגות גמורות בדומה ליען ש- (יען אינה באה במקרא עם ש-), מחמת פי (בלשון חכמים רק מחמת ש-) ועוד³. גם את צירופי הלשון הללו נחלה העברית

---

2. על הספרים שקרא ראה "כל כתבי אחד-העם" דביר, תשי"ג, עמ' תסו, תפו, תצד.

3. למשל, משה גוטשטיין: תחבירה ומילונה של הלשון העברית

המתחדשת, ואין אפוא לומר, שאחד העם (למשל) הוא שמיזג את אחר פי (ביטוי רווח בלשוננו, ובו פי המקראית באה בביטוי מלשון חכמים), או שאנו המכליאים את שני רובדי הלשון בכל מקרה, שכן לפחות בחלק התופעות אנו שואבים גם מן הפותבים, שכבר שאבו מלוא שאיבה מעורבת פעשייתם בלשון ימי־הביניים; ואם לא במישרים מהם (מהרמב"ם המתורגם עברית, למשל), מכל מקום מן הסופרים העבריים, שנטלו מספרות ימי־הביניים, ואשר את פתביהם קראנו. עם זאת נכון הוא, שהמבנה המסוים "דוד ביקש ממשה פי יבוא" נעדר פמעט לגמרי מלשון התיפונים. המבנה הזה על פי שבו מצוי בלשון הרבנית (לצד "ביקש ד" — עם מילית ארמית), אך לא נפליג בעיוננו זה עד מקורות הסגנון הרבני. העברית שלנו ניזונה מלשון המקרא במישרים, ובזאת חזרה אל הרובד הלשוני הקדום ביותר המופר לנו, ולא אל השלב האחרון שהיה מדובר וטבעי בארץ (חזרה כזאת היא גם בתכנון מדעת של מחיי לשוננו), אבל העברית שלנו גם מערה לתוכה את לשון המקרא לפי תפקידה ואופני שימושה עוד בעברית של ימי־הביניים — זו השפה שהייתה בשביל העברית הקדומה בגדר מְשֻׁמָּרָת, מסננת ומבחנו־מה בדרך השתלשלותה אלינו. כמובן, עובדה ברורה זו אינה מבטלת שאיבה ישירה מן המקרא, כל שכן פנייה ישירה למקרא כדי לעקוף דוקא את הטעם התיפוני שנתלוה אל שימושי לשון מקראיים אחדים.

שבתחום השפעתה של הערבית (תשי"א): יען ש (סעיף 199); מחמת פי (סעיף 204, הערה 51).

הרבה זריות משוערבות תיבניות נזנחו מאז ימי התחייה, בעיקר כפרי פעולתם החינוכית של מדקדקים ומורים ללשון בהוראה בבתי-הספר ובספרי הדרכה לסגנון, וגם, כדרך ששימושי לשון רבים נפלטו תמיד, באופן טבעי: ציור = "תיאור"; בהיות הדבר כך = "כיון שהדבר כך הוא"; מלים בסיזמת – ונת בשימוש לשון זכר ועוד. יש ביטויים, שידעו ימי הרגל, ימי דחייה וימי תחיית אפנה מצומצמת (ואחד מהם הוא "היותר גדול" – תרגום שאילה שקוף של "الأكبر"). לשוננו היום חפה מהרבה "תיבניות" שנהגו בה בראשית המאה, אבל לא-מעט ביטויים מלשון ימי הביניים נאחזו בה היטב, גם כשמצוי להם תחליף, ואין מקור חיותם נובע מהיותם יחידים והכרחיים. רובינשטיין עצמו כותב מן הראוי ש (עמ' 60 ועוד), פרגיל בלשון יה"ב (מן הנכון, מן הפלא ועוד) – ולא "ראוי ש" – והוא נוקט "צורה מצורות הלשון" (עמ' 62), ולא "צורה אחת", "אחת הצורות", "אחת מן הצורות", כמנהג לשון המקרא, או "כל צורה שהיא", "צורה פלשהי", כמנהג לשון חכמים (אם כי השימוש המקורי היה שונה בה מעט). העימות הלשוני מבהיר את הייחוד הלשוני, ולשם הבנת מקומה של העברית הקדומה בלשוננו מועיל להשוות אותה לא רק לירושת לשון חכמים, אלא אף לירושת לשון יה"ב בלשון ימינו.

"העברית שלנו" בספר זה אינה פוללת, כמובן, סגנונות מיוחדים של סופר או של עדה (למשל, מודעות החרדים

בשכונותיהם), אבל פרק זמנה עולה עד ימי פיכמן ופיאליק (דוגמות מלשונם הובאו בעמ' 29). כלום לא מוטב לתחום את תקופתה לשלושים השנים (או פחות) האחרונות? אם מפיאליק נלקחה הדוגמה למבנה "לבקש מאת אחי שיראני" (עמ' 29), הרי אפשר להביא פנגדה הרבה דוגמות מלשון פרישמן (נולד אך 13 שנים לפני פיאליק) לשימוש, שפמעט דעך פיום לגמרי, ואשר, מסתבר, גם פיאליק נמנע ממנו, כגון "אמרת, אדוני, פי אבחר"; "מודיע אותי בעל 'הקול', פי אבוא" (בחניות בביקורת הספרות, 8, בעריכת ש' צמח, תשט"ו, עמ' 32, 43; מכתבי פרישמאן). ואפשר לצטט גם מיומנו של המחנך ברוך בן-יהודה "דרשתי ממנו פי ילך" (הקטע משנת תרפ"ט, "פולם אהובים", דביר, תשל"ז, עמ' 29) ועוד דוגמות מלשון התקופה ההיא. בסך כל הפתיבה העברית יימצא כמעט הפול גם פיום: שימושים נדירים בפרפורי פליטתם (אפילו "הרשה לה, פי תשתלט עליי", עם עובד, 1977⁴), שימושים חדשים טבעיים או מתוקנים-מומצים שהולכים ומתרחבים כדרך לשון עיקרית, ושימושים יציבים כסגנון מסגנונות הלשון. הספר הזה עוסק בעיקר בשימושי הלשון הקבועים והאופייניים.

(הסיום יבוא)

---

4. ואסקו פראטוליני, התבונה, תרגם מאיטלקית גאיו שילוני, תרגום המוטו, הלקוח מדאנטה אליגיירי, דף הפתיחה, עם עובד, 1977.